

Toót-Holló Tamás

Ne forgassátok fel a kertjeinket!

Hamvas Béla tradicionalista magyarságvíziója

Hamvas Béla munkásságának rendkívüli érdemeit szerencsére már az is kifejezi, hogy a saját élete során jórészt minden elismerés és visszhang nélkül születő fantasztikus életművét ma már egy válogatottan jó ízlésű s egyre gyarapodó törzsközönség érzi a magáénak. Ennek az elkötelezett rajongótábornak a láttán nem túlzás arról beszélni, hogy mindazzal, amit Hamvas megalkotott, mostanra teljességgel megérdemelten kultikus státuszt ért el a magyar szellemi életben.

Hamvas recepciójában ezzel együtt érzékelhető valamiféle zavarba ejtő anomália. Miközben nagyon szépen leírható törzsközönségének alternatív-liberális és/vagy spirituális-ezoterikus szellemű szegmensében az a karaktervonás, amely Hamvas életművét egyfajta nyitott szellemű, minden kulturális határt légiesítő, szabadon, minden korlát nélkül befogadható, megfelelően szofisztikált életvezetési tanácsadásnak tekinti, lehetséges jobboldali olvasói és tisztelői között vissza-visszatérően megfigyelhető egyfajta idegenkedés. Ez az idegenkedés gyakorlatilag ugyanarra az ismervre reflektál, mint amelyik a másik oldal tiszteletét kivívja: Hamvas univerzalizmusára, arra az ősi kultúrák tudásanyagai között csapongó, mérhetetlen tudásra, amelyik egyforma odaadással fordul hol a görög, hol a hindu, hol például az ősi egyiptomi őshagyomány mélyrétegei felé.

Sokszor hallani ugyanis a jobboldalon az általános elismerés hangjai közé szűrődni olyan hangokat is, amelyek szerint sajnálatos és szomorú, hogy Hamvas magyarság iránti odaadása, elkötelezettsége inkább csak bűvópatakszerűen rejteve sejlik fel ebben a hatalmas, imponáló életműben.

Amennyire megosztó lehet magyar szemmel nézve Hamvas univerzalizmusa, ugyanannyira viták kereszttüzében állhat tradicionalizmusa is, nem függetlenül attól a tényről, hogy a Julius Evola, René Guénon, Titus Burckhardt vagy Frithjof Schuon képviselte nagy nemzetközi tradicionalista filozófiai áramlatok elismertségét messze nem tudja követni a kortárs magyar tradicionalista iskola képviselőinek (László András, Baranyi Tibor Imre, Horváth Róbert) munkássága iránt érzett osztatlan elismerés. Ez a megosztottság teljesen egyértelműen a tradicionalista filozófiában kiemelt tekintélynek örvendő primordiális rend sajátosan magyar értelmezéséből fakad. A Birodalom iránt érzett rendpárti tisztelet a magyar viszonyok között magától értetődően markáns Habsburg-párti orientációt eredményez, amit a kortárs magyar tradicionalista iskola nem is tagad meg, ezzel viszont számos kritikának teszi ki magát a kurucos magyar néplélekben érzelmileg erősen jelen lévő Kossuth-tisztelet híveinek körében. Ez a kritikus attitűd egyébként az, ami a jobboldalon némiképpen visszасugár-

zik a hazai tradicionalista filozófia mára már klasszikusként tisztelt nagyjaira, Várkonyi Nándorra és Hamvas Bélára is.

Nem vitatom, hogy ezeknek a jobboldali reakcióknak van némi valóság-alapjuk, azt azonban határozottan állítom, hogy a Hamvas Béla-i tradicionalizmusnak tagadhatatlanul van magyarságvíziója, s Hamvasnak van világos elképzelése a magyarság előtt álló életparancsokról, s erről készséggel számot adok. Nem vitatom, hogy Hamvas valóban hevesen kikel a kasztalanok minden kasztot felőrlő tevékenysége ellen, s irtózik a jellegtelen tömegek idealizáló megközelítéssel akár forradalminak is beállítható lázadásától, azt azonban határozottan állítom, hogy ezzel az attitűdjével helye van a konzervatív jobboldal antikommunista kánonjában is, s kár lenne őt mindenestül átengedni a metafizikai jobboldal szupranacionalizmusának. Nem vitatom, hogy Hamvas erősen és eredendően távolságtartó a keresztény egyházak képviselte hagyományokkal szemben. Megértem, hogy ezt az a meggyőződése magyarázza, hogy szerinte a magyarság a kereszténységgel nem nőtt össze, s nálunk a keresztény papság mindig idegen és szervesen maradt, azt viszont evidenciának tekintem, hogy hívő lélekként ő a magyarság előtt mindig is spirituális elhivatottságot jelentő s szellemi egyensúlyokat teremtő feladatokat látott, s így arra is mindenkor kész volt, hogy a magyar néplélek beható ismeretén alapuló lelki-szellemi programokkal álljon elő.

Hamvas vitattott, de állításom szerint mégis vitathatatlan magyarságeszményének és magyarságtudatának felderítéséhez és megértéséhez minderről szólni kívánva több okból is az egyik legismertebb, legnépszerűbb művén keresztül vezet az út.

1. Itt maradni, észrevétlenül és boldogan el-elidőzni. Igen, *A bor filozófiája* sok szempontból alapvetésnek számít – s természetesen nemcsak a gasztrokultúra kedvelői számára.

A borral foglalkozni ugyanis annyi, mint a termő anyaföld előtt tisztelni, s ezzel a saját tájaink szellemi nagyságát, érzelmi kiterjedéseit felfedezni. A borászat tudós művelői és szakértői talán ebből adódóan is szinte kivétel nélkül mind erős értékonzervatív tartással bírnak, híven ahhoz a tételhez, hogy a saját föld odaadóan gondos művelése aligha választható el a hazaszeretet, az őszinte patriotizmus értékeitől. A saját tájak jelentőségét Hamvas egyébiránt már csak praktikus okokra hivatkozva is kiemeli, mondván, „a borok általában ott élvezhetők maradéktalanul, ahol termettek”.

De Hamvas szellemi tájékozódásainak kiterjedéseit ismerve ennyivel nem érhetjük be. Amikor *A bor filozófiájában* Hamvas megsemmisítő bírálattal illeti az ateisták lelki szegénységét, nem egyszerűen a hit és a vallásosság jelentősége mellett áll ki, hanem a bort termő vidékek – így a magyar vidékek – aranykori hagyományát, vagyis a legszebb és legköltőibb tradicionalista alapvetést is kész a magyarokra érteni.

A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományáról szóló, s így a magyarságot is idillikus tapasztalatok körébe vonó Hamvas-passzusokat is érdemes így a maguk teljességében felidézni.

„Utazásaim egyik legfőbb tapasztalata volt, hogy van bor-ország és van pálinka-ország. Eszerint van bornép és pálinkanép. A bornépek geniálisak; a pá-

linkanépek, ha nem is mind ateisták, de legalábbis hajlanak a bálványimádásra – írja Hamvas, aki aztán egy tételes felsorolással is szolgál az általa bornépeknek nevezett kultúrnemzetekről. – A nagy bornépek a görögök, a dalmátok, a spanyolok, az etruszkok, az igazi borvidékeken az olaszok, a franciák és a magyarok. Ezeknek a népeknek ritkán vannak úgynevezett világtörténeti becsvágyaik; nem vették fejükbe, hogy a többi népeket megválsák, ha kell, puskatussal. A bor az absztrakciótól megóvja őket. A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek. Ez a magatartás a bor egyik leglényegesebb alkotóelemének, az idillolajnak következménye. A bor-országok és a borvidékek mind idillikusak. Sétálj az arácsi és a csopaki szőlőkben, menj fel a Badacsonyra vagy a Szent György-hegyre, a Somlóról nem is szólva, barangolj a kiskőrösi vagy a csengődi kertek között, és minderről kétségtelen tapasztalatot fogsz tudni szerezni. A szőlőtáblák között lágy füves utak, mint csendes patakok folydogálnak. A pincék bejárata előtt hatalmas diófa, még a legforróbb nyárban is hűs. Olyan helyek, hogy az ember bárhol megállna, leülne, letelepedne, s azt mondaná: itt maradok. S esetleg anélkül, hogy észrevenné, ott érné el a halál.”

„Itt maradok” – írja tehát Hamvas leginkább a szívéből szóló könyveinek egyikében, s abban is emblematisztikus jelentőséggel fogalmazva.

Igen, itt marad velünk, ahogy az a jó bor is itt marad velünk, amelyiket igazán maradéktalanul kívánunk élvezni, hiszen, hogy megint csak Hamvast ismételjük, a borokat ott kell minden kortyunkkal igazán kiélni, ahol termettek. Vagyis a saját hazájukban, a saját termőföldjük közelében és ígézetében.

Hamvas messzi földre meg-megérkező, időben és térben is távoli kultúrák üzeneteit szépséges gazdagsággal értelmező gondolatainak ismerői erre persze joggal mondhatnák azt, hogy a mester ezt nyilván csak a borokra, nem pedig a kulturális alkotásokra értette. Ez persze igaz lenne, de ezt az igazságot sem szabadna abszolutizálnunk. Már csak azért sem, mert ha alaposan megvizsgáljuk az aranykori hagyományról szóló Hamvas-gondolatokat, akkor világosan láthatjuk, hogy Hamvas nemcsak a bor kultúrájában, hanem a magyarok földjén uralkodó igazi királyok körében is felfedezi az aranykor tradicionális tudását, primordiális rendjét.

2. Feltépni a világot, a kertéletért dühösen és elkeseredetten küzdeni. A *magyar Hüperion* második könyvének kilencedik levelében ugyanis felidéri igazi királyainkat – Lászlót, IV. Bélát, Nagy Lajost és Mátyást –, akikről szerinte közölünk mindenki tudja, hogy ők voltak az igaziak.

Erre szerinte az a válasz, hogy ezek a királyaink voltak „a megvillant szeműek”, akik feltépték a világot, hogy lássanak. S ennek a látomásnak köszönhetik, hogy nekik még és már „volt tudatuk az aranykorról”, és így egyedül ők tudták, hogy ez a nép azért álmodik, mert tulajdonképpen az aranykorban él.

A magyarságról szólva Hamvas ekkor kitér arra, hogy ha körbenézünk a földünkön, azt láthatjuk, hogy „liget az egész ország”. Azt láthatjuk, hogy „kertben élünk”. S ahogy ezt ő velünk felismerteti, a nagy királyaink tudását is elővezeti: kifejti, hogy szemük megvillanása nekik bizony azt a tudást adta, hogy ennek a népnek kertéletet kell hozni.

Mert ez a nép úgy harcos, hogy csak elkeseredésében lesz hőssé, hiszen bár ha a jó sorsa engedné, nem harcolni, hanem inkább harcok nélkül élni

kívánna. A magyar nem vitéz, csak amikor keserű, és nem dühös, csak amikor kétségbeesett, de csak akkor keserű és dühös, csak akkor nyomorult és kétségbeesett, csak akkor elveszett és lázad és forr és robban benne a méreg, ha nem élheti szelíd kertéletét – fejti ki Hamvas, milyen tudás volna az, mellyel a megvillant szemű magyar királyokat az aranykorról formált látomásaik gazdagabbá tették.

A *bor filozófiájában* és *A magyar Hüperionban* olvasható két gondolatmenet sok tekintetben egymás párja: mind a kettőben felbukkan ugyanis a magyarságról szólva egy idillikus látomás, a szőlőlugasok és a kertek békessége, s velük együtt, a kertélet keresésének magyarázatául egy aranykori örökség megélése.

Mindezt egy ábrándos szépségű, ugyanakkor teljességgel idealisztikus rousseau-i képzeltetésnek is tekinthetnénk, ha nem lenne benne ott élményfedezetként a magyarokban munkáló minden düh és keserűség, nyomorúság és kétségbeesés, elveszettség és lázadás, forrongás és méreg fájdalmasan őszinte leírása.

Hamvas tézise a magyar aranykor tudatáról ennek köszönhetően nyeri el a maga szédítő mélységét. S lehet vele vitatkozni, de nem lehet nem megérteni mindazt, amire a maga kertjeiben ő is feltette az egész életét: a kertélet zárt-ságát, nyugalmit, békéjét, s ennek a békének az állandó elvesztését.

Ez a kertélet felforgatásából adódó, születő, soha véget nem érő magyar egyensúlytalanság az indítéka Hamvas szerint minden magyar harcosságnak és vitézségnek.

A magyar derű így az ő világképe alapján megszenvedett derű, amit az idillek elvesztése és erőnek erejével visszaküzdött birtoklása váltakozva éltet. A magyar vitézség így kényszerű, a jó sors által nem támogatott s a balsors táplálta hősiesség – ami a hősiek életet éppenséggel nem illúziótlanná teszi, hanem ugyan a kertek feldúlására következő, de mindig a végsőig elszánt, elkeseredetten elszánt sorsvállalássá emeli.

Szép és fájdalmas Hamvasnak a magyarságról alkotott sorsképlete, mely szerint harcosok vagyunk ugyan, holott a leginkább mégis harcok nélkül kívánnánk élni – ha a kertjeinkbe nem törne be minduntalan valamilyen dúlás és dulakodás rémsége.

A másik izgalmas metafora ebben a gondolati körben az, hogy kik lehetnének azok a vezetőink, igazi királyaink, akik mindezt értik és érzik, s a kertéltre vágó magyarságot akár az idillekben is meg tudják hagyni, s akár, vész esetén, kellő harc és vitézség árán a feldúlt kertekbe is mindig vissza tudják még hozni a békét.

Erről megint a költői képek nyelvén, de a tradicionalista örökséghez teljességgel híven beszél hozzánk Hamvas, aki tudja, hogy a rendkívüli kihívásokhoz – a világ a tisztánlátást segítő „feltépéséhez” – rendkívüli emberek kellene, s ehhez a rendkívüliséghez számára is a királyi tartás szolgál mintául.

Így találunk egymásra Hamvasnál a magyar hősök és a magyar királyok, de ebben az egymásra találásban – ellentétben a kertekben leélt élettekkel – nincsen semmi idillikus. A vezérek feltépik a világot, hogy lássanak. A hősök pedig a ránk támadókra is csak elkeseredésből támadnak. És közben a magyar kertekben rendre csak a mindent feldúló hadak járnak. Holott ott van bennünk

az aranykor tudása arról, hogy a kertekben milyen lenne az élet, ha ott is csak arra lehetne gondunk, hogy az ültetvényeink glédában álljanak.

Becsületesen küzdünk, s vitézek vagyunk, miközben eredendően nem is lennének „világtörténeti becsvágyaink”. Hiszen, megint csak Hamvas víziójára visszautalva, a magyar is bornép: ezért soha nem is vettük a fejünkbe, hogy a többi népeket fegyverrel megváltstuk. Mert mi vagyunk azok, akik aztán igazán tudjuk, milyen az, amikor a szőlőtáblák között a lágý füves utak, mint csendes patakok folydogálnak.

S hozzá még Hamvas szerint a királyaink sem megszállott zsarnokok, ha hadba szállnak – csak éppen előtte feltépi a világot, hogy lássanak, hogy ezzel feleljenek meg az igazi királyság kiválasztottaknak járó kiválasztott hivatásának.

Ez a kertélet felforgatásából adódó, születő, soha véget nem érő magyar egyensúlytalanság az, amit az aranykor tudatával megáldva és megverve Hamvas szerint a magyarságnak különösen nehéz elviselnie.

Ez a magyar sors teremti meg aztán azt a helyzetet is, amely azt eredményezi, hogy Hamvas szerint a magyarok Európában a „nyers, geniális erőben a leggazdagabb” népek sorába tartozhatnak.

3. Öt géniuszt egyszerre birtokolni, magyar egységet alkotni. Ezt a fejtegetést már az *Öt géniusz* című fantasztikus, minden magyar tájat egy nagy magyar egység részévé avató Hamvas-tanulmányban olvashatjuk, amelyben megint a magyar erők egyensúlyának megteremtése és megnemesítése a vezérgondolat Hamvas Béla számára.

Hamvas a magyarságban munkáló belső feszültségeket itt is leplezetlen őszinteséggel tárgyalja, elismerve ugyanakkor, hogy az erők egyensúlyának megteremtése és ezek megnemesítése is mindig itt, a magyar tájakon volt a legnehezebb, mert az erők, ha hatásuk nem lehet pozitív, negatívvá lesznek, és nem egységet teremtenek, hanem felbomlást. A géniusz másik oldala ugyanis a démon, ezért van hát az, hogy a magyar nép életének irányítója történetének legnagyobb részében kifelé is, de legfőképpen befelé, a „démoni gyűlölködés” volt.

Itt jön be a képbe Hamvasnak az a gondolata, hogy a szellemi irányítást végző kaszt helyzetbe hozását, helyzetbe kerülését szerinte nálunk az még inkább megnehezítette, hogy a magyarság a kereszténységgel nem nőtt össze, a keresztény papság idegen és szervesen maradt.

A magyarok keleti származásának és nyugati kereszténységének összefeszülése tudatában Hamvas a magyarság előtt álló legfőbb életparancsnak tehát azt tartja, hogy a Kelet és a Nyugat ellentétét, amely az életünket áthatja, haladéktalanul felszámoljuk.

Ez pedig szerinte csak egyetlen módon hajtható végre. Arra az útra térve, amelyen a magyar ember a magyarság ötrétegűségének – vagyis öt géniuszának – egyszerre átélt tudatára ébred, s így az alföldi és a nyugati géniusz közé beiktatja a délnyugati, az északi és az erdélyi géniuszt is, vagyis azokat az erőket, amelyek a maguk összetettségével a Kelet és a Nyugat között vibráló feszültséget feloldják.

Vegyük észre, hogy ezt az életparancsot Hamvas a magyarság összetettségében eleve adva lévő saját erőnk tudatos felerősítésével gondolja működtetni, s így önmagunk boldogulását ő is csak saját magunktól reméli.

Nézzük, mi az a Kelet és Nyugat közötti dinamika, amely szerinte a magyarság sorsát meghatározza, de amelyet a magyar népnek a saját belső erejét mozgósítva feltétlenül meg kell haladnia.

Hamvas nézete szerint az Alföldön – ami számára mindig a Kelet örökségét, géniuszát megtestesítő hely a magyar földön – nincs szabadság másutt, csak a sóvárgásban, s ez a sóvárgás annyit tesz, mint a nyíltságba bebörtönözve lenni. Szabadnak lenni, de egyszersmind azt is átélni, hogy valami nem külső, hanem belső kényszer mutatkozik meg itt, ami a mozgás szabadságát megakadályozza. A mozgását és a gondolkodását és a cselekvését és az elhatározását. A belső kényszerek létét Hamvas abból vezeti le, hogy ahol kevés a víz, ott az elementáris őstűz dühe uralkodik, amit sivatagnak neveznek, és ez a száraz és perzselő hőség és metsző fagy az, ami az Alföldön uralkodik. Mint hozzát teszi: a tűz csak a vízzel együtt nyújt életlehetőséget, a víz hiányában a tűz viszont torzító hatást fejt ki. Ezért van az, hogy az ő víziójában az Alföldön az égbolt néha úgy a földre nehezedik, hogy azt szétnyomja, a föld pedig úgy az égre nehezedik, hogy az lelapítja, s ezért van az, hogy az Alföldön a táj és az ember között a viszony nem végleges. Hogy az alföldi egzisztencia ideiglenessége minden megnyugvást és megállapodást, minden biztos és határozott helyet és törvényt, rendet és állandót nemcsak nem tűr el, de azt ellenzi és árulásnak érzi. Mintha valamihez csak ő maradt volna hű, és az a valami, ha titok is, a titkok legfontosabbika, amelyről mindenki tud, anélkül hogy arra megtanították volna.

Ahogy a Kelet lényege nálunk a rend el nem tűrése, a Nyugat lényege viszont a dolgok erősen, már-már kényszeresen kultivált elrendezése. Nem csoda, hogy ez a két erő Hamvas világnézetében egyfolytában egymásnak feszül, egymással vetélkedik, egymásra pedig egyre csak kihívásként tekint.

Mert Hamvas értelmezésében Nyugaton a dolgok összeépülnek és kiegyenlítődnek, nála vitathatatlanul ez a nyugati demokratizmus értelme. Hogy ami a társadalomban magas és alacsony, az a polgári középszerűségben találkozzon. Az igazi Nyugaton az arisztokrácia és a munkásság öltözködésben és ízlésben, lakásban és igényben alig különbözik. Az értékek átlagossá válnak – állapítja meg Hamvas.

Ezért van az, hogy Nyugaton a táj egyöntetűbb és nyugodtabb. Egyetlen távlat sincs, amelybe ne nyúlna pózna, kerítés, torony, kémény. A nyugati táj sohasem szakadt le a civilizációról. A kultiváltság Nyugaton tulajdonképpen urbanitás.

A nyugati részeken az életrend individualista és demokrata és liberális, a nyilvánosság előtt mindenki önmaga felel. A család a házba szorul, miközben Keleten a család törzssé ágazik szét, a törzs pedig az a szociális sejt, amelynek jellege harcias, de mindig politikai és nyilvános, és a családot itt szándékosan el is rejtik. Ez a keleti szemérem, amely valóban nem férhet össze a nyugati nyilvánosság elveire büszke kitérkezésével.

Ezek között a feszengő erők között van tehát Hamvas szerint elengedhetetlenül szükségünk arra, hogy magunkhoz szólítsuk, a magyar szellemben teljességgel a magunkénak érezzük a délnyugati, az északi és az erdélyi géniuszt is, vagyis azokat az erőket, amelyek a maguk összetettségével a Kelet és a Nyugat között vibráló feszültséget feloldják.

A magunk megváltását jelentő egyik legfontosabb génusz, a déli, délnyugati erő karakterét meghatározva Hamvas érezhető elfogultsággal és lelkesedéssel arról ír, hogy az lényegét tekintve maga az oldottság, a derű, a nyugalom, a félálom, az egyensúly, a ritmikus életigény, az idealitás, a közvetlen életélvezet és a csökkent aktivitás. Dél erejéről és varázsáról szólva Hamvas még külön is kiemeli az általa „aranykor-ösztönnek” nevezett tulajdonságot, ami szerinte annyit tesz, hogy az Aranykor emlékéből táplálkozó személyiség képes arra is, hogy a világ zajlásában, „a történet küzdelmeiben” ne vegyen részt, s ezt ne valamiféle áldozathozatalnak tekintse, hanem a derű és a nyugalom megéléseként, átéléseként élvezze.

A magyarság aranykori ösztönének ezt a minden soron átragyogó elismerését és méltatását látva bír viszont különösen jelentőséggel, hogy a Kelet-Nyugat ellentét vibrációját Hamvas mégsem kizárólag Dél erejével és varázsával gondolja egyensúlyi állapotba hozni. Az öt génusz közül Észak és Erdély génuszát bonyolultabb, valójában szintén vibrálóan feszült génuszoknak látja, de ezek erejét is a magyarság lelki-szellemi újjászületésének szolgálatába állítja.

Észak és Erdély jótéteményei bonyolultabban érvényesülő jótétemények, de talán éppen ezért fontos ennek a két génuszoknak a szellemi karakterét is pontosan feltérképeznie Hamvasnak.

Ezenközben írja hát azt, hogy például a természetnek kiszolgáltatott, de egyben a természet varázsával is megszentelt északi tájakat az jellemzi, hogy kulturális és civilizációs értelemben nincsen középpontjuk, így nem fordulnak semmiféle irányba. Utal arra is, hogy aki a természetben él, az tudja, hogy a természettel szorososan eljegyzett létezés nem boldogság, hanem melankólia, s hozzáteszi: minden jellegzetesen északi költő is ezt tanúsítja.

Hamvas úgy látja, hogy a világ, amelyben az északi ember él, mulandó, és aki így él a természetben, az egyszersmind az elmúlásban él. Az *Öt génusz* világképe szerint ebben az északi természetben viszont olyan életérzés bontakozik ki, amely a szellemmel csaknem párhuzamos, s ez a képzelet. A fantázia és a melankólia együttese. Hamvas meglátása szerint a civilizáció védelme nélkül az ember képzeletével építi körül magát, de Észak képei nem az életben gyűjtött képek változatai, hanem az anamnetikus világból szállnak ki, hiszen Északon nincs hagyomány, hiszen ott mindenki egyszer él, kivételesen és véletlenül.

Az erdélyi génusz hasonlóan bonyodalmakkal terhes, viszont felemelően izgalmas. Ennek az izgalomnak a része az is, hogy Hamvas szerint az erdélyi embernek egyszerre több véleménye van, és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, nem jelentik azt, hogy ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban ne mozogna otthonosan.

Ezért van az – hívja fel a figyelmet Hamvas –, hogy Erdélyben az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy minden egyszerre igen is, meg nem is. Erdély – ami Hamvas számára szintén keleti jellegű táj, de nem a sztyeppe nomádság keleti örökségét, hanem Bizánc keleti hagyományát megtestesítő hely a magyar földön – véleménye szerint mindig bonyolult, mindig kettős, mindig igen is, meg nem is, kettő között van, „mint ahogy kettős a bizánci ikon és kettős a ballada és szakadékos a társadalom”. Amíg az alföldi ember számára a politika a szabadságszenvedély megnyilatkozása, addig az erdélyi számára sokkal több – vallja Hamvas, utalva arra is, hogy a politika az a terület, ahol az erdélyi

ember lényének sokrétű bonyolultsága csaknem teljes mértékben kibontakozhat. Az alföldi egyenes, egyenesebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt. Az erdélyi viszont azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben körmönfontásból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból.

Ha Nyugat szellemének parancsa szerint gondolkodnánk, akkor ebben az egyszerre költői és közben katalógusszerű leírásban az öt géniuszt összes karakterjegye tisztán állna előttünk. Egymástól elhatárolva, elkülönítve, az elemző figyelem számára viszont szépen kategóriákba rendezve.

Hamvas elemző szelleme azonban nem a nyugati géniusznak, hanem éppen az erdélyi géniusznak logikáját követi, amikor odáig jut, hogy mindabból, amit ilyen szépen ábrázolt, ugyanazt hozza létre összmagyar gondolkodási keretben, mint amit az erdélyi géniuszt hoz létre a saját köreiben: azt, hogy a magyar néplélek és a táj tekintetében jó esetben minden legyen egyszerre igen is, meg nem is.

Hamvas ezért aztán erősen kárhoztatja a „geniális helyek” határainak merev értelmezését, utalva arra, hogy például a magyar Délnyugat részben délszláv és vend, a magyar Nyugat részben német, a magyar Észak részben szlovák, Erdély pedig részben román, ugyanakkor hibásnak tartja azt a következtetést, hogy ennyire különmű tájak és emberek között hasztalan erőfeszítés lenne egységet teremteni.

Az egységet teremtő kategóriának azonban Hamvas ezen a földön nem az „országot” tartja, hanem saját tradicionalizmusához híven a „hagyományt”, kiemelve, hogy nézete szerint az országon belül élő nemzetiségeknek csak történetük volt, miközben a magyarságnak ezen túl még hagyománya is van, amely az öt géniuszt által áthatott mind az öt tájra egyforma erővel terjed ki.

Ennek a hagyománynak az értékét pedig az adja, fejt ki, hogy „ezt nem a hódító teremtette és nem a hatalmi önkény utólagos igazolási kísérlete”.

Ebben a hagyományban ráadásul az erők egymásba is rendre átsugároznak, s eljutnak a tájakba, erdőkre, hegyekre, inkább a falvakba, de leginkább a városokba, és még ennél is sokkal inkább az emberekbe. Mint mondja: „a geniális erők szövevénye sehol sem külsőség”, főként nem az emberekben és a közösségi törekvésekben, mert aki itt él, teljes értékű közösségben csak a középponthoz viszonyítva élhet. A középpont viszont nem egyetlen hely vagy térség, hanem maga „a geniális erők szövevénye”, hiszen állítása szerint felvidéki vagy nyugati vagy alföldi költészet vagy művészet vagy zene önmagában nincs, legfeljebb mint néprajzi érdekesség. Mindez jelentőséget csak akkor nyerhet és nyer – hívja fel a figyelmet Hamvas –, ha kapcsolódik legalább egyetlen másik géniusszal, hiszen – folytatja – a magyart főképpen az teszi, hogy felvidéki és alföldi és nyugati egyszerre, mint például Petőfi, vagy erdélyi és alföldi és nyugati egyszerre, mint Kemény, és alföldi és nyugati és erdélyi, mint Arany.

A magyarság szellemi összetartozására és akarategységére ennyire mély és őszintén, szívvel-lélekkel magyar életprogramot csak kevesen adnak a magyar véleményformáló elitből – s ez Hamvasra akkor is igaz, ha magát a véleményformáló hatást a saját korában szilenciumra ítélte, szabályos belső száműzetésben élő alkotóként aligha fejthette ki a baráti körénél szélesebb körben. A teremtő kreativitás szelleme viszont nem vesz tudomást az idő múlásáról,

ezért ezek a gondolatok ma is átütő erejű magyarságvíziót jelentenek, s a magyar megmaradás életparancsát különleges, spirituális gazdagsággal fogalmazták meg a ma emberének is. Hamvas magyarságról szóló vízióit nagyon is indokolt éppen vízióknak nevezni, mert gondolatmeneteinek költői és bölcseleti motívumgazdagsága inkább a szellemi, mintsem a politikai programok irányába mutat – miközben ez a karakterjegyük nem ám valamiféle fogyatékoságot jelent, hanem éppen a maradandóságuk záloga. A politikai programok aktuálpolitikai dimenziókban értelmezendők, s ezért a viszonyok változásával gyorsan elévülnek. A szellemi programok viszont jó esetben, a kellően látnoki erejű megfogalmazásoknak köszönhetően örök érvényűek lehetnek.

Mert örök érvényű és egyben látnoki erővel közreadott, szertesugárzott tudás a magyarság öt génuszának kifejtése és érzékeltetése csakúgy, mint a felvillanó szemű királyaink előtt álló, a kiválasztottakhoz illő feladatnak, a világ feltépesének eksztatikus szépségű leírása. Ahogy szemléletformálóan erős a magyarság lelki alkatához rendelt kertélet megtartó erejének költői képekben bővelkedő megidézése, a magyar borvidékek idilljeinek mámoros tisztaságú ábrázolása – beleértve ebbe a magyar megmaradás egyik legnagyobb ki-fejtését *A bor filozófiájából*: a letelepedés és helyben maradás, a soha véget nem érő honfoglalás személyes életprogramját is.

Nehéz lenne ennyi őszinte és elragadtatott magyarságlátomás kifejtése, valamint rendszerbe foglalása után tarthatónak gondolni azt a tézist, hogy Hamvas univerzalizmusa kizárná magyarságélményének őszinte megélését és közreadását. Lehet persze ilyen előítéleteket táplálni, de a helyzet akkor is egyértelmű: maga az életmű bármikor képes arra, hogy ezeket a szerencsétlen nézeteket megcáfolja.

A kertélet metaforája, a borvidékek idilljének megrajzolása persze maga után vonhatja olyan vádak is, hogy ez az élet- és szellemprogram egyfajta idejétmúlt izolacionalizmust rejt magában, s a mai, globális világban értelmezhetetlenül ódivatú, értelmetlen elzárkózást favorizáló elképzelés.

Ez a megközelítés akkor is kizárható, ha a gondolatkíséret kedvéért eltekintünk attól, hogy a tradicionalizmus már szellemi karakterénél fogva is eleve ódivatú, hiszen az őshagyomány emléke s az Aranykor ösztöne élteti. Az izolált gondolkodás vádját már csak azért is vissza kell utasítanunk Hamvas Béláról szólva, mert a magyarság előtt álló életparancsokat ő összeurópai léptékben is értelmezni tudta.

4. Magyar lehetőség az emberi életrendet a metafizikai főhatalom jegyében tartani. Ahogy a megvillanó tekintetű, igazi magyar királyokról írt Hamvas, abban tökéletesen érezhető volt a tradicionalisták jó értelemben vett elit tudata, a kiválasztottak számára járó kivételes feladatok meghatározása. A kiválasztottaknak szóló tanítás megfogalmazásának vágya munkál Hamvasban akkor is, amikor az *Öt génuszban* a nép számára programot nyújtani képes szellemi vezetők örök brahmani tudásának megőrzését Európa előtt álló feladatnak érzékelteti, s ezt a tudást gondolatmenete egy pontján a magyarság körébe is elvezeti.

Hamvas szerint az örök brahmani tudás magva arról ismerhető fel, hogy nem szekularizálható, nem népszerűsíthető és nem oldható fel, s itt nincs szük-

ség arra, hogy valaki exoterikusokat és ezoterikusokat különböztessen meg. Aki nem érett meg rá, az önmaga zárja ki magát ebből a tudásból – állapítja meg Hamvas, megjegyezve: aki többet szenvedett, az jobban érti, aki tudatosabb, az mélyebbre lát benne, aki pedig életében tiszta, az közelebb jut hozzá.

A brahmani tudás birtokosainak kasztja, a szellemi kaszt kialakulása a történet egyik rejtélye – jegyzi meg Hamvas –, hiszen minden rejtélyesség ellenére általában pontosan tudjuk, ez a kaszt hol és mikor jelent meg. Van úgy, hogy ismerjük a személyeket, akik köré a kaszt tagjai csoportosultak, de sejtelmünk sincs sem a feltételekről, sem az előzményekről, sem arról a kristályosodási folyamatról, amely néha évek, de legfeljebb egy nemzedék alatt oly egységet teremt, amely ezer évekig sugárzó hatalom, de ha életadó ereje elhal, akkor is örök jelkép marad.

Hamvas felhívja a figyelmet arra is, hogy tudomásunk van arról, hogy a kaszt néha számban elenyésző kisebbség körül alakul, s gyakori az is, hogy a mag egyetlen személy, és a kaszt számban nem növekszik meg, de hatása sugárzó, és nincs ember, akit ne érintene. A szellemi kaszt így is, úgy is kisebbség marad, és nem gyakorol politikai hatalmat, sőt óvakodik attól, hogy „absztrakt útra” lépjen. Kezében a szellemi uralmat tartja, és így rendelkezik olyan tudás fölött, amely az emberben a legmélyebb összetartozás tudatát ébreszti fel.

A brahman nem épít, hanem alapít, mégpedig azzal, hogy a szellemi kasztnak nem kell semmiféle hatalom, sem hírnév, sem vagyon. Ami kell, az ennél több: annak megteremtése, hogy az emberi életrend „a metafizikai főhatalom” jegyében maradjon.

Ehhez a teremtéshez Hamvas szerint a magyar nép számára az ad különleges lehetőséget, hogy ez a nép azon a helyen, ahol él, öt génusz uralma alatt áll. A magyar nép Európában Hamvas szerint a „nyers, geniális erőben a leggazdagabb”, viszont az erők egyensúlyának megteremtése és ezek megnemeseítése is mindig itt volt a legnehezebb, mert az erők, ha hatásuk nem lehet pozitív, negatívvá lesznek, és nem egységet teremtenek, hanem felbomlást.

Hamvas ezzel együtt azt is kifejti, hogy „ha arról volna szó, hogy a szellemi kasztnak abban a népben kell kialakulnia, amely a legutóbbi századok alatt a legtöbbet szenvedett, a népnek kétségtelenül valahol itt, Kelet-Európában kellene lennie, semmi esetre se Nyugaton, ahol a téveszmék seregének uralma miatt az ember még saját szenvedéséhez sem jutott, csak kivételes alakjaiban”.

De ha valaki számba veszi – folytatja Hamvas –, hogy az ember itt szenvedéseiből milyen következtetéseket vont le, azt kell látnia, hogy Kelet-Európában a válságnak egyáltalán nem is ébredtek tudatára. Így támadt az a helyzet, hogy a civilizált népeknél éppen a civilizáció volt az, amely a szellemi kaszt kialakulását megakadályozta, a provinciális Keleten pedig egynéhány embert kivéve Nyugatot mindenki vagy fenntartás nélkül elfogadta, vagy ugyanolyan fenntartás nélkül gyűlölte, de azt sem tudta, miért. Soha nem volt persze történeti pillanat, amikor a szellemi kaszt kiépítésére lehetőség ne nyílt volna – veti fel ugyanakkor Hamvas. Állítása szerint ugyanis a bázis minden időben más volt, de mindig megvolt és megvan és meg is lesz, „az út pedig mindig nehéz és mindig könnyű, mindig végtelenül egyszerű és komoly és szigorú”.

Figyelembe véve mindazt, amit az öt génusz uralma alatt álló magyarságról Hamvas korábban elmondott, persze világosan érezhetjük, hogy a

szellemi irányításra képes kasztnak a megteremtése úgy kelet-európai sorsfeladat nézete szerint, hogy közben kiemelten hozzánk, magyarokhoz is szóló spirituális kihívás.

5. Hagyjuk a forradalmakat, de vívjuk meg a szabadságharcokat. Az európai kihívások ismerete Hamvasnál együtt jár az európai szellemi métélyek beható ismeretével, s ettől nyilván a magyarságot is meg akarja óvni. Ezzel ugyanakkor hasonlóan érzékeny kérdéseket bolygat meg, mint amilyeneket a kortárs magyar tradicionalista iskola érint, amikor a Habsburg-ház kultuszának feltétlen tiszteletét vállalja. Ahogy a magyar néplélek számára múlhatatlanul rokonszenves Kossuth vagy Petőfi forradalmi szerepvállalása, ugyanúgy része a magyar emlékezetpolitikának a két szabadságharc és forradalom (1848–49 és 1956) piedesztálra állítása, s bárki, aki akár csak általánosságban is, de a forradalmak ellen szót emel, jó esetben megdöbbenést, rossz esetben indulatos tiltakozást vált ki. Holott bizony Hamvas ezt teszi – a tradicionalista iskola nézeteihez hűen mélységes ellenérzéssel viseltetik a hierarchikus rend megsemmisítésére törekvő osztályharccal szemben.

Elsősorban azért, mert Hamvas szerint a „történetnek” – vagyis a világtörténelemnek – abban a végső szakaszában, amelyben ma is élünk, egyáltalán nem osztályharc folyik. Különösen nem az az osztályharc, amely az igazságos társadalmi rend megteremtését akarja megvalósítani, hanem „a kasztalanok minden kasztot felörlő tevékenysége, és ennek célja a társadalomban mindenemű hierarchikus rend megsemmisítése, nemcsak a szocializmus örve alatt egyes népeknél, hanem kivétel nélkül minden világrészen”.

Hamvas szerint a „kasttalan” oppozícióban áll minden törvényes társadalmi tevékenységgel. A kasztok között lévő határokat lebontja, hogy a jellegtelen tömeget helyzetbe hozza. Hamvas viszont elfogadhatatlannak tartja a hierarchikus rend bármiféle kikezdését, rombolását, s különösen a megsemmisítését, hiszen úgy véli: ha csak egyetlen kaszt is hiányzik, a közösség élete szabálytalan és elkerülhetetlen válságba kerül, mert a közösség egyetlen szervét sem tudja nélkülözni.

„A kasztalan aktivitás neve, amely a határokat lerombolja és a jellegtelen tömeget realizálja, forradalom” – állapítja meg Hamvas, hozzátéve: mindezt képviselve tudatában van annak is, hogy mindeközben Európában ma minden nép forradalomnak köszöni létét, s ezért a kasztok lerombolása valójában szakadatlanul folyik.

Száma számára ez viszont elfogadhatatlan jelenség, s ennek magyarázatául saját tradicionalista világképének költői, de egyben nagyon is plasztikus képeivel él: mint írja, a forradalom elsősorban azért megbocsáthatatlan felfordulás, mert a puszta létevel feldúlja a szolgáló kaszt számára rendelt Munka, a tápláló kaszt kedvéért nyüzsgő Vásár, a lovagi-kormányzói kaszt számára feladatot nyújtó Gyűlés és a szellemi kaszt jegyében álló Ünnepek törvényességét, hierarchikus rendjét. Mindez a zűrzavar nézete szerint éppen azt a felfordulást teremti meg, amely egyedül „a kasztalan csőcselék” önmegvalósítására alkalmas.

Nem nehéz elképzelni, hogy a forradalmakra is építő nemzeti önzonosság-tudat számára miért jelentenek kihívást ezek az elvszerű, de nagyon sok konszenzusról tudomást sem vevő gondolatok. A forradalmak általában ugyan

a baloldali értékek hívei számára elsősorban fontos társadalmi események, de a nemzet hősiességének mítoszát építő, s egyébiránt valóban joggal, hatásosan építő forradalmi események egyike-másika a magyar jobboldal számára is folyamatos hivatkozási alapul, s egyben szellemi jelzőfény gyanánt is szolgál – nem beleértve ebbe természetesen a forradalmiság olyan szörny-születőjét, mint a Tanácsköztársaság rémuralmának megágyazó, őszirózsásnak becézett vagy csúfolt forradalmat.

1848 aradi vértanúi, a dicsőséges tavaszi hadjárat eseményei, diadalmasan megvívott csatái viszont valóban mind-mind elengedhetetlenül fontosak a magyar nemzettudat számára, ahogyan az 1956-os nemzeti felkelés is része a szabadságszerető magyar nép mítoszának világszerte.

Ez azzal együtt is igaz, hogy a történelmi mítoszaink léte nem zárja ki, hogy máig ki-ki állást foglalhasson a haza és a haladás kérdéseiben olykor megosztóan, de mindig karakteresen politizáló nagyjaink ellen vagy mellett. Mindenki képes lenne sorolni a már-már szimbolikus dilemmákat. Széchenyi vagy Kossuth? Petőfi vagy Arany? Kossuth vagy Görgey? Károlyi vagy Horthy? Jászi Oszkár vagy Németh László? Nagy Imre vagy Mansfeld Péter?

Ehhez képest Hamvasnál nem így festenek a dilemmák: nála minden, ami forradalmi attitűdöt képvisel, eredendően csakis veszélyes és ellenséges felforgatásnak minősül.

Aki mélyen rokonszenvezik a tradicionalista filozófiával, annak ez a megközelítés semmilyen szempontból nem idegen. Ismerhetjük Evola téziseit a lázadásról, csak éppen nem valamiféle forradalomról, hanem éppen a modern világ elleni lázadásról (*Rivolto contro il mondo moderno*), vagy akár René Guénon nézeteit a modern világ válságáról (*La Crise du Monde moderne*). Ezek a válságjelentések mind-mind az internacionalista forradalmi felforgatást tartják az ősi rendet kikezdő nemtelen, csakis a rombolásra alkalmas indulatnak.

Amennyire nehéz magyar szempontból, a magyar emlékezetpolitika kialakult gondolkörébe helyezkedve, 1848 és 1956 mítoszait a magunkénak érezve megérteni és elfogadni Hamvas a forradalmak kártékonyságáról megalkotott elvszerű, de teljességgel szokatlan nézeteit, ugyanannyira könnyű lehet egy különbségtételt megalkotni, s annak értelmében mégis frissen, elfogulatlanul, újra fontolóra venni Hamvas tradicionalista gondolatait.

A magyar történelemtudomány mindkét nagy forradalmunkról egyformán szól: mind 1848-ról, mind 1956-ról egy mára már szépen kikristályosodott szókapcsolattal emlékezik meg, s mindkettőt forradalomnak és szabadságharcnak nevezi.

S ha már itt tartunk, ezzel a distinkcióval operálva könnyebb lehet Hamvas gondolataival megbarátkoznunk – akár úgy is, hogy mindeközben jobboldaliként továbbra is kiállunk nemzeti identitásunk két szemléletformáló erejű történelmi eseményének jelentősége mellett.

Ha tehát nem akarjuk hagyni, hogy például 1848 és 1956 mítoszát romboló kijelentéseknek érezzük Hamvas egyáltalán nem konkrét, hanem általánosságban előadott forradalomellenes tételeit, de mindeközben nem akarjuk kivonni magunkat Hamvas gondolatainak hatása alól sem, akkor egyszerűen csak használnunk kell ugyanazt a különbségtételt, amit a magyar történészek is használnak. Forradalomként, s egyszersmind szabadságharcként kell tekin-

tenünk erre a két nagyszerű, a hazafias érzéseinket bármikor felkorbácsoló felkelésre. S ha így teszünk, már csak az a dolgunk, hogy Hamvas megértésének szándékától vezettetve a magunk részéről ezekben az eseménysorozatokban elsősorban a szabadságharcos mozzanatokot érdemesítsük kiemelt figyelemre.

A magyar nemzet és egyben a magyar nemzetkarakter lényegét ugyanis evidens módon fejezi ki az a fajta, a szabadságért küzdő vitézség – tekinthetjük ezt akár szabadságharcos attitűdnek is –, amelyről egyébiránt maga Hamvas is elismerően nyilatkozik, igaz, ő a maga költői szimbolikája szerint ezt a hagyományos magyar vitézséget a kertélet idilljének védelmében felkerekedő dühös és elszánt hadviselésnek tulajdonítja. De ami itt lényeges: ezek nélkül a tette és harcra kész magyar tulajdonságok nélkül maga sem tudná a magyar nemzet eszményét elképzelni.

S nagyon fontos megemlíteni, hogy Hamvas nemcsak úgy általában nyilatkozik a szabadságharcos magyar attitűd érdemeiről, hanem az általa is megélt, átélt 1956 mítoszát ő maga is különösen nagyra tartja, mi több, a nemzet felkelését, a szabadságért vívott küzdelmét sorsfordító és szemléletformáló erejű vállalkozásnak gondolja. Olyannyira, hogy egyik egyszerre szigorú és szomorú írásában (*Patmosz – Interview*) az egész magyar szellemi elitet is válaszáig elé állítja: annak eldöntésére hívja fel, hogy lehet-e bármit is tenni 1956 után a magyar szellem képviselőiben anélkül, hogy aki ezt teszi, ne vonja magára a vádat, hogy ezzel 1956 örökségét árulja el az „érvényesülés és a pénz” érdekében.

„Évek óta azon gondolkodom, ha még valaha a történetben az igazság szóhoz fog jutni, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az emberekről, akik zenét komponáltak, és képeket állítottak ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorogtatták volna. Nem írni több, mint írni. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz” – írja Hamvas, mit sem engedve abból, hogy a hitelesség 1956 után számára csakis azt jelentheti, hogy a nemzetnek gyászt kell viselnie, s nem szabad úgy tennie, különösen és ráadásul a szellem embereinek nem szabad úgy tennie, mintha mi sem történt volna.

Lehet ugyan ezt az álláspontot valamiféle túlzott szigor kinyilvánításának is értelmezni, s lehet felhozni más, szellemi értelemben hasonlóan érvényes példákat mások – a sorsukat másképpen vállaló, de – árulásnak nehezen nevezhető kitartására. Tárgyunk szempontjából mindazonáltal ez most nem lényeges: ebben a megalkuvást nem ismerően egyenes kiállásban elsősorban ugyanis azt kell észrevennünk, hogy Hamvas revolúcióellenes tradicionalizmusa nem zárja ki a nemzet felemelkedéséért vívott bármely szabadságharc nagyságának elismerését – legyen szó az igazi királyaink által vezetett háborúkról, s legyen szó az 1956-ban az orosz tankokra hajított Molotov-koktélokról.

Amikor tehát Hamvas a magyar nemzet előtt álló sorsfeladatok útjáról s a nemzet megerősítéséhez a saját magunk öt géniusát segítségül hívó szellemi felemelkedésről azt mondja, hogy „az út pedig mindig nehéz és mindig könnyű, mindig végtelenül egyszerű és komoly és szigorú”, akkor csak annyit kell elfogadnunk, hogy ő ezt az utat soha, de soha nem tekinti, mert nem tekintheti a forradalom útjának. Legfeljebb csupán szabadságharcnak. A felforgatott kertjeink békéjének visszahódítására kész vitéz elszántságnak.

Ennek az az oka, hogy a magyar nemzet felemelkedését s a magyar sorsfeladatok vállalását ő mindvégig a hagyomány őrzése mellett kiteljesedő szellemi útnak, s egyben a magyarság „nyers, geniális erőben a leggazdagabb” képességei kibontakoztatásának tekinti. A hagyomány, egy ősi hierarchikus rend őrzése pedig érthetően nem férhet össze a múltat végképp eltörölni kívánó kommunista-internacionalista rémálommal. Hiszen a múltat nem hogy nem kell, hanem nem is szabad eltörölni: éppenséggel annak, pontosan annak az értékeiből merítve kell a nemzetet, s benne a saját sorsunkat kiteljesíteni.

Hamvas tehát a nyers, „geniális erők” gazdag kibontakozását várja nemzetétől, egy olyan, a magyar szerves kultúra alapjain szerves fejlődéssel kibomló kibontakozást, amely nem sérti a magyarságnak azt a bonyolult nemzetegységét, amely az öt géniusz összetettségével a Kelet és a Nyugat között bennünk vibráló feszültséget hivatott feloldani. S olyan kibontakozást, amely nem sérti a szellemi kaszt jegyében álló Ünnepek törvényességét, hierarchikus rendjét.

Megismétlem *A bor filozófiája* egyik szépséges tételmondatát, amelyből kiindulva Hamvas Béla magyarságvíziójának ismertetését elkezdtem.

„Itt maradok” – írja tehát Hamvas leginkább a szívéből szóló könyveinek egyikében, s abban is emblematikus jelentőséggel fogalmazva.

Ezt a mondatot Hamvas a kertéletek idilljére rátalálól emberrel együtt érezve, együtt gondolkodva fogalmazza meg.

De rácsodálkozhatunk erre a csodálatos mondatra úgy is, hogy ezzel a passzussal Hamvas köztünk maradását, magyarságának mindig is evidens, de sokak számára ismeretlen vállalását üdvözöljük.

Elfogadva a gondolatai közül egyre csak kisugárzó egyfelől egyetemes, másfelől azonban karakteresen magyaros világlátást és vágyképet. Azt, hogy védjük meg a kertjeinket. Hogy ezzel akadályozzuk meg, hogy felforgassák a kertjeinket.

Kívánom, hogy ebben azok se érezzék akadályoztatva magukat, akik eddig bizonyos előítéletektől vezettetve Hamvasra nem annyira a magyar, hanem inkább az egyetemes szellem kulturális képviselőjeként tekintettek.

Azt hiszem, nekik sincs miért tartózkodniuk viszont attól, hogy feltépjék maguk körül a világot, hogy tisztán lássanak.

Való igaz persze, hogy Hamvas szerint a felvillanó szem az igazi magyar királyok a beavatottakat megillető tudásának tanúságtétele.

De ezzel a ragyogással nekünk sem kellene talán szegényebbnek lennünk.